

XIII

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası

DÜNYA İQTİSADİYYATI

i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud olğu

BAKI - 2011

Qlobal ekoloji problem

Mövzunun planı

- 1. Ekoloji problemin mahiyyəti və səbəbləri.*
- 2. Ekoiqtisadiyyat: davamlı inkişaf problemləri.*
- 3. Ekoloji göstəricilər sistemi.*
- 4. Problemin həlli yolları*

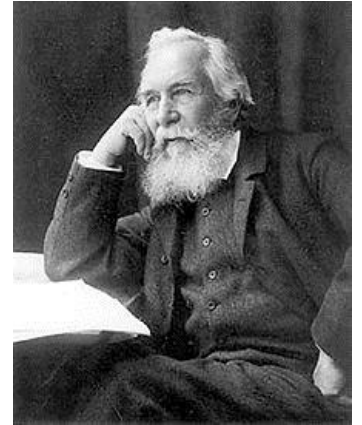
EKOLOGIYA

EKOLOGIYA (yunanca - οίκος - ev, yaşayış məskəni, və λόγος - təlim, elm).

EKOLOGIYA - «ekos» məfhumunu ilk dəfə - 1866-cı ildə klassik darvinizm nümayəndəsi alman təbiətşünansı və filosofu Ernest Henrik Hekkel (1834-1919) elmi dövriyyəyə gətirmişdir.

EKOLOGIYA - canlı orqanizmlərin bir-biri və ətraf mühitlə qarşılıqlı münasibətini öyrənən elm.

EKOLOGIYA öyrəndiyi əsas problem insan və onun təsərrüfat fəaliyyətinin təbiət üzərində doğurduğu nəticələrdir.

EKOSFERA - BIOSFERA - EKOSISTEM

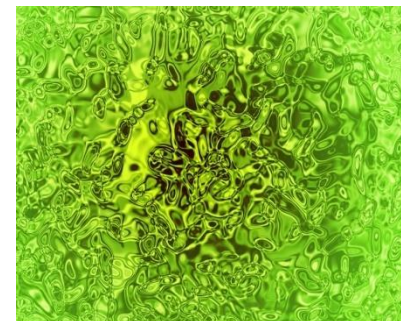
EKOSFERA canlı orqanizmlərin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi məkanı olaraq troposferi, bütün hidrosfer və litosferin yuxarı hissənin əhatə edir.

EKOSFERA əhatə edir:

Troposfer - *atmosfetin alt qatı 8-16 km qatı;*

Hidrosfer - *su qatı;*

Litosfer - *yerin qalın qatı.*

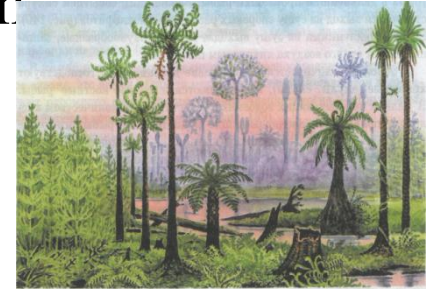

BIOSFERA - həyatın mövcudatlığı zonaları.

EKOSISTEM - canlı orqanizmlər və onların yaşayış mühitini əhatə edən təbiət kompleksi

Ətraf mühit - Təbii mühit

Ətraf mühit - bəşəriyyətin fəaliyyət və yaşayış mühiti, insanı əhatə edən təbii və onun tərəfindən yaradılan material (*süni - texnogen*) dünya.

Beynəlxalq müqavilələrdə bəzən **ətraf mühit** **ətraf təbii mühit** termini ilə əvəz olunur.

Təbii mühit - **ətraf mühitin** bir hissəsi olaraq insanın, bitki, heyvan və başqa canlı orqanizmlərin yaşadığı mühiti əhatə edir.

ETT-nin inkişafı təbii resursların intensiv istifadəsinə aparır, nəticədə ətraf mühitə zərərli təsir yüksəlir.

Təbiətin tarazlığı

Məhsuldar qüvvələrin inkişafı, ETT-nin genişlənməsi insanın təbiətə industrial müdaxiləsini intensivləşdirmiş və bütünlükdə planeti praktiki olaraq öz fəaliyyəti inhisarına almışdır.

Sivilizasiyanın indiki mərhələsində bütün bərpaolunan resurslardan istifadə edilir və bu istifadə dərəcəsi onların yeniləşmə balansına yaxınlaşır.

Qiymətləndirməyə görə kənd təsərrüfatına yararlı bütün torpaqların 70%-i, meşələrin 50%-i, içməli suyun 1%-i, sənaye balıqlarının 70%-i istifadə altındadır.

Təbiətin tarazlığı

Bütün geoloji zaman ərzində ***EROZIYA*** sürəti torpaq yaranışı prosesinin sürətini aşmış və torpaq qatında 15-25 sm qalınlıqlı çürüntü təbəqəsi yaratmışdır.

EROZIYA (latınca - *erosio* - aşınma, dağıtma) quru səthini dağıdan bütün təbii proseslərin məcmusu.

Torpaqlardan düzgün istifadə edilmədiyi halda hər il 6 milyon hektar ərazi səhraya çevrilir.

Yaranış tarixi boyu 20 milyon kvadrat km-dən artıq torpaq resursları məhv olmuşdur.

Qlobal **EKOLOJİ** *problem*

Qlobal **EKOLOJİ** *problem* - ətraf mühitin qorunmasında cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı təsirini əhatə edir.

Əsas qlobal **EKOLOJİ** *problemlər:*

təbii ehtiyatların tükənməsi təhlükəsi;

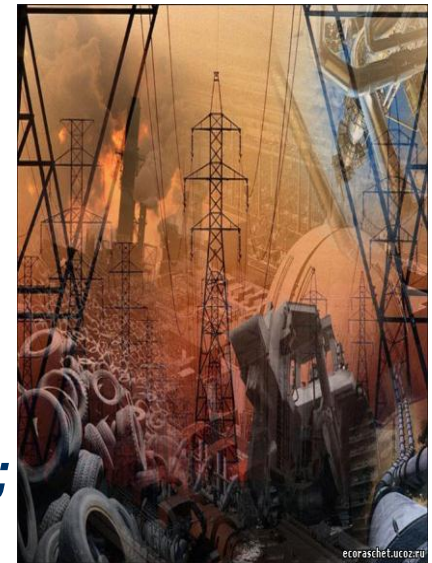
ətraf mühitin çirklənməsi;

təbii mühitin mühafizəsinin pozulması;

əhalinin yaşayış vasitələri ilə təmin olunmasının pisləşməsi;

Qlobal **EKOLOJİ** *problem*

Qlobal EKOLOJİ problem - təbiət-cəmiyyət qarşılıqlı münasibətləri sistemində meydana çıxan, planetar səciyyə daşıyan və həll edilməsi zəruri, təxirəsalınmaz, kəskin və mürəkkəb olan ekoloji problemlərin məcmusu.

Bir ölkənin gücü dairəsində olmayan, ümumbəşəri məzmun daşıyan **Qlobal EKOLOJİ problemlərin** həlli bütün dünya ölkələri və beynəlxalq təşkilatların birgə səylərini tələb edir.

EKOLOJİ problemlərin qlobal xarakter alması XX əsrin II yarısında ortaya çıxan Elmi-Texniki İnqilabla bağlıdır.

Qlobal **EKOLOJİ** *problemin* **kəskinləşmə səbəbləri**

- ***Məişət tullantılarının vaxtında məhv edilməməsi;***
- ***Atmosferə zəhərli qazların buraxılması;***
- ***Kanalizasiya və çirkab suların yetərinçə təmizlənməməsi;***
- ***Sənaye müəssisələri və radioloji stansiyalar;***
- ***Okean və dənizlərdə gəmilərin qəzaya uğraması;***
- ***Meşə yanğınları, tufan və daşqınlar, flora və fauna xəstəlikləri;***
- ***Eroziya proseslərinin güclənməsi, çölləşmənin sürətlənməsi;***
- ***Müharibələr, kütləvi qırğın silahlarının sınağı;***
- ***Qlobal istiləşmə;***
- ***Brakonyerlik;***

EKOLOJİ *problemin statistikas*

Müasir zamanda yerin təkindən ildə 80 milyard ton filiz və qeyri-filiz çıxarılır ki, bunun da yalnız 3-4%-dən səmərəli istifadə olunur və qalan 96-97% təbiətə zəhərli maddələr qismində tullanılır.

Dünya okeanına hər il 50 min ton pestisid, 10 milyon ton neft tökülür, Yer üzərindəki çayların 30%-i çirklənmişdir.

Dünya əhalisinin 40%-i içməli su sarıdan əziyyət çəkir və 2 milyard sakini çirklənmiş sudan istifadə edir və bu da inkişaf etmiş ölkələrdə 80% xəstəliklərlə müşayiət olunur.

Planetin cjiyərləri funksiyasını yerinə yetirən meşələr son 30 ildə 30%-i qırılmış və hər dəqiqə meşə sahələri 1 hektar azalmaya məruz qalır.

Dünyada hər 10 il ərzində məhsuldar torpaqların 7%-i istifadədən çıxır.

Nüvə enerjisi və Ətraf mühit

Nüvə enerjisinin törətdiyi radioaktiv çirklənmə **Ətraf mühitə** təsir edən mühüm amillərdən hesab edilir.

1986-cı ildə Çernobil AES-də qəzadan sonra atom enerjisi istehsalında məhdudlaşmalar baş vermişdir.

AES-lərin istismarı dünya miqyasında hər il 400 milyon ton neftin və ya 600 milyon ton daş kömür qənaətinə səbəb olar.

AES-lərin istismarı dayanarsa ətraf mühitə əlavə olaraq 2 milyard ton karbon qazı, 30 milyon tondan çox azot oksidi, 50 milyon ton kükürd və 4 milyon ton kül buraxılmış olar.

EKOLOGİZASIYA *prosesi*

XX əsrin 70-ci illərində Avroatlantik məkanda sənaye yenidənqurması ərəfəsində ekologiya predmet spektrini genişləndirərək daha dolğun bəşəri və sosial mahiyyət kəsb etmişdir.

Ekoloji problemlərin artan təsir gücü əksər elmlərin ekologizasiyasına gətirmiş və eyniləklə də **iqtisadiyyatın EKOLOGİYAZOYASI** təşəkkül tapmışdır.

EKOLOJİ *iqtisadiyyat*

EKOLOJİ *iqtisadiyyat* – İqtisadiyyatın ekoloji məhdudlaşmalarla inkişafına əsaslanır.

EKOLOJİ *iqtisadiyyat* mahiyyətini mənşəcə təsərrüfat fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsinin uzlaşması ilə bağlıqda, ənənəvi neoklassik və resurs iqtisadiyyatının sintezi təşkil edir.

EKOLOJİ *iqtisadiyyat* iqtisadi inkişafın qənaətli, ekoloji müqabilli və daha optimal yaşayışı kontekstində ehtiva olunan «iqtisadi cəmiyyət» axtarışını hədəf seçir.

EKOLOJİ *iqtisadiyyatın* əsasını üç konsepsiya formalaşdırır:

ekoloji-iqtisadi sistemin emal bacarığı;
ekosistemin aparıcılıq qabiliyyətliliyi;
entropiya (yunanca - έντροπία - dönüş).

Sosial **EKOLOGIYA**

Elmlərin ekologizasiyası prosesində **Sosiologiyanın** **EKOLOGIYA** ilə çarpazlaşması prosesi baş vermiş və *Sosial* **EKOLOGIYA** adlanan yeni təbiyyat elmi formalaşmışdır.

Sosial **EKOLOGIYA** elmi təlim olaraq cəmiyyətin coğrafi, sosial və mədəni mühitlə münasibətlərini tətbiq edir.

Sosial **EKOLOGIYA** daha çox antropoloji məqamları hədəf götürür.

Fotosintez, «İstixana effekti», Ozon qatı

Fotosintez (yunaca – *φωτο* – işıq və *σύνθεσις* - birləşmə) - Günəş işığından istifadə əsasında yaşıl bitkilər və bəzi bakteriyalar tərəfindən üzvi birləşmələrin yaradılması

«İstixana effekti» atmosferin aşağı qatlarında planetin istilik şüalanmasına nisbətə temperaturun yüksəlməsi.

Sənayenin ətraf mühitü çirkləndirməsi, meşələrin yanması, qırılması **«İstixana effekti»ni** daha da qabarıqlaşdırır, karbon dioksidinin - CO₂ atmosferdə qalması artır və proses nəticədə global iqlim dəyişikliklərinə səbəb olur.

Yanacaqın yandırılması nəticəsində atmosfərə milyardlarla ton CO₂ buraxılır və onun yalnız az bir hissəsi - 10%-i bitkilər tərəfindən udulur.

Ozon qatı - Yer üzündə canlıları günəşin ultrabənövşəyi şüalarından qoruyan və iqlim şəraitinə təsir göstərən atmosferin mühüm hissəsidir.

Ozon qatının pozulmasına azot turşusu, ağır metallar, o cümlədən xlor, fluor və brom ciddi təsir edir.

Dayanıqlı (*davamlı*) inkişaf

Ətraf mühitə minimal zərərlə optimal inkişafa nail olma **Dayanıqlı inkişaf** konsepsiyasının təməlini təşkil edir.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına görə, gələcək nəsillərə əlavə xərclər qalmır, təkrar istehsal daim genişlənir, xarici effektlər minimuma enir.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının əsasını ekoloji, iqtisadi və sosial tapşırıqların harmoniyasında mərkəzləşən triada təşkil edir.

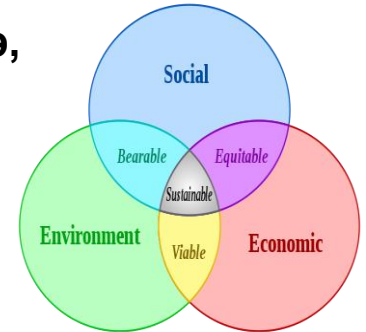

Dayanıqlı (*davamlı*) inkişaf

Beynəlxalq arenada «**Dayanıqlı inkişaf**» anlayışı Təbiəti beynəlxalq mühafizə ittifaqının, Dünya təbiət fondunun və BMT-nin təbiəti mühafizə proqramının (*UNEP*) 1980-ci ildə birgə hazırladıqları təbiəti mühafizənin beynəlxalq strategiya sənədlərində əksini tapmışdır.

1992-ci ildə BMT-nin təşəbbüsü ilə Brazilyanın Rio-de-Janeyro şəhərində ətraf mühitə zərər vermədən iqtisadiyyatın irəliləyişinə, kasıb və varlı ölkələr arasında fərqin azaldılması ilə bütün sferalarda partnyorluq münasibətlərinin genişlənməsinə nailolmanı hədəf seçən «Yer problemləri üzrə yüksək səviyyəli görüş» adlı beynəlxalq konfrans keçirilmiş, 172 dövlət başçısı BMT-nin dayanıqlı inkişafa aid komissiyasını yaradaraq planetin mühüm iqtisadi və ekoloji problemləri sahəsində beş əhəmiyyətli saziş imzalamış, sosial tərəqqinin ən ümdə prinsiplərində əks olunan «**XXI əsrin gündəliyi**» adlı qərarat qəbul etmişlər.

2002-ci ildə yerinə yetirilmiş işlərin yekunu və gənc nəslin qarşdakı mərhələdə müvafiq məsələlərin həllində vəzifələrinin təyinatı məqsədli Cənubi Afrika Respublikasının Yohannesburq şəhərində «Rio+10» adlı eyni məzmunlu yeni ümumdünya sammiti keçirilmişdir.

*Global **EKOLOJİ** problemlər üzrə beynəlxalq konvensiyalar*

Yaponiyanın Kioto şəhərində 1997-ci ildə qəbul olunmuş və 181 ölkənin təsdiq etdiyi protokola - BMT-nin çərcivə sənədinə görə sənayecə inkişaf etmiş ölkələr 2008-2012-ci illərdə istixana qazlarının - CO₂ emissiyasının orta hesabla 1990-cı ilə nisbətdə 5% azaldılmasını təmin etməlidirlər.

Danimarkanın paytaxtı Kopenhagenə 192 ölkənin iştirakı ilə 2009-cu ildə keçirilən beynəlxalq iqlim dəyişiklikləri konfransı «Kioto protokolunun» yeniləşməsi, konkret sənəd qəbulu ilə deyil, ayrı-ayrı ölkələrin bəyanatları ilə başa çatmışdır.

1985-ci ildə Vyana konvensiyası, 1989-cu il yanvarın 1-də qüvvəyə minmiş Monreal protokolu ozon dağıdıcı maddələrin istehsalını və tətbiqini qadağan etmişdir.

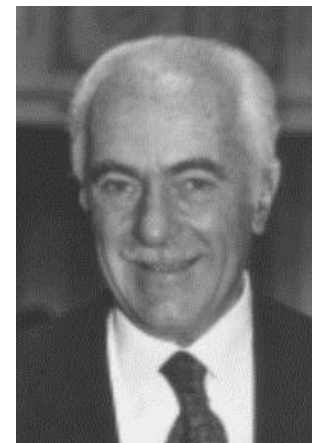
Roma klubu

«Qlobal düşün lokal hərəkət et»

Roma Klubu - 30 ölkənin 100-dən çox müxtəlif təbəqələrdən olan nüfuzlu şəxslərini birləşdirən 1968-ci ildə İtalyan sənayeçisi Aurelio Peççi (1908-1984) tərəfindən yaradılan beynəlxalq ictimai təşkilatdır.

Roma Klubunun məqsəd və məramı yer kürəsinin resurslarının fiziki məhdudluğu ilə bağlı missiyası:

- ❁ «bəşəri çətinliklər»in elmi təhlilini aparmaq;
- ❁ planetar kritik situasiyalarda «həyəcan təbili» səsləndirmək;
- ❁ «işlərin idraklı gedişinə» nail olmada ictimaiyyətə «qlobal tarazlığın» əldə edilməsində hansı ölçü və tədbirləri gerçəkləşdirmək yollarını göstərmək;
- ❁ problemlərin həllində müvafiq metodika vermək.

«Yaşıllar Hərəkatı»

«**Yaşıllar Hərəkatı**» - ətraf mühitin dağıdılmasına qarşı mübarizə, həmçinin insanla təbiət arasında qarşılıqlı münasibətlərdə daha çox harmoniyanın əldə olunmasına səy göstərən müvafiq qruplar, hərəkatlar, qeyri-hökumət və siyasi təşkilatların ümumi adı.

«**Yaşıllar Hərəkatı**»nın ümumi emblemini şərtləndirən **yaşıl** rəng – təbiətin, ümid və yeniləşmənin simvolunu təcəssüm etdirir.

Global **EKOLOJİ** problemə yanaşmalar

EKOLOJİ pessimizm

cərəyanının nümayəndələri (*C.Forrestr, D.Medouz, R. Xeyl-Broner, A.Erlix və s.*) bəşərəyyət qarşısında dayanan global problemlərin (*mineral resursların tükənməsi, ətraf mühitin çirklənməsi, ərzaq təminatı və s.*) həllinin əhali artımını dayandırmadan mümkünsüz olacağını hesab edirlər.

Texnoloji evdemonizm

– elmi-texniki optimizm

cərəyanının nümayəndələri (*D.Bell, Q.Kan, A.Toffler, B.Judenel, J.Furastye, o,Flemheym, K.Frimen, D. Qabor və s.*) müasir dünyanın bütün global problemləri, o cümlədən ekoloji problemlər Elmi-Texniki Tərəqqinin tərəfindən həllinə qovuşacağı qənaətindədilər.

EKOLOJİ problemin *tənzimlənməsi*

- ↪ Ətraf mühitin mühafizəsinin kompleks proqramlarının qəbulu;
- ↪ Ətraf mühitin çirklənməsinin prinsip və normalarının təsbiti;
- ↪ Texnologiyaların ekoloji təmizlik dərəcələrinin müəyyən edilməsi;
- ↪ Ekoloji zərərlərin müəyyənləşdirilməsi, iqtisadi sanksiyaların tətbiqi;
- ↪ Tullantılardan istifadə rejimlərinin müəyyən olunması;
- ↪ Ekoloji nəzarət və qiymətləndirilmə monitorinqinin aparılması;
- ↪ Ekoloji reqlamentasiya aparılması, ekoloji vergilər tətbiqi;
- ↪ Ekoloji təmiz məhsul istehsalı, istehlakı və yoxsulluqla mübarizə;
- ↪ Beynəlxalq təsisatlandırmanın genişləndirilməsi və ekoloji qloballaşma

EKOLOJİ problemləri tənzimləyən beynəlxalq təsisatlar

Təsisat	Missiya	
UNEP - BMT-nin ekoloji inkişaf proqramı	BMT səviyyəsində ekoloji problemlər	
GREENPEACE - Beynəlxalq təbiəti mühafizə təşkilatı	Aktiv metodlarla ətraf mühitin mühafizəsi	
BWW - Vəhşi Təbiətin Müdafiəsi Fondu	Nadir və nəsli kəsilməkdə olan vəhşi heyvanların müdafiəsi	
EUROPEAN ENVIRONMENTAL AGENCY - Avropa Ekoloji Agentliyi	Birləşmiş Avropanın ekoloji problemlərinin tədqiqi	
UNITED NATIONS DIVISION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT - BMT-nin davamlı inkişaf üzrə bölməsi	Davamlı inkişaf məsələləri	
INTERNATIONAL CONFERENCE ON FINANCING FOR DEVELOPMENT - İnkişafın maliyyələşdirilməsi üzrə beynəlxalq konfrans	Davamlı inkişafın maliyyələşdirilməsi	
WORLD BUSINESS COUNCIL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT - Davamlı inkişaf üzrə dünya işguzar şurası	Davamlı inkişafa nail olmanın iqtisadi mexanizmləri	
UNITED NATIONS FORUM OF FORESTS - Meşələrdən davamlı rejimdə istifadə edilməsi üzrə forum	Meşələrin müdafiəsi və bərpası	
HELCOM - Helsinki komissiyası	Baltik dənizi regionunda su mühitinin qorunması	
TEIA - Transərhəd Ekoloji İnformasiya Agentliyi	Ətraf mühitin vəziyyəti və vətəndaşların təbiətin mühafizəsində iştirakı	

Əsas anlayışlar

Ekologiya;

Ekosfera;

Ekosistem;

Biosfera;

Ətraf mühit;

Təbii mühit.

T Tə Ə k K r R a A r R

1. *Təbiətin tarazlığı;*
2. *Qlobal ekoloji problem;*
3. *Ekoloji iqtisadiyyat;*
4. *Sosial Ekologiya;*
5. *Dayanıqlı (davamlı) inkişaf;*
6. *«Yaşillər hərəkəti»;*
7. *Qlobal ekoloji problemlə yanaşmalar.*

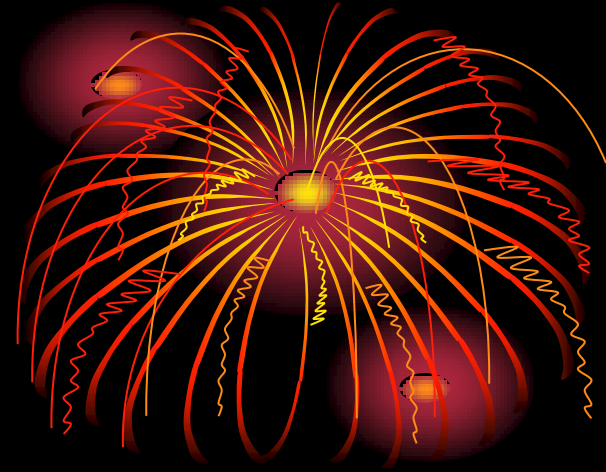
Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1. Hacızadə E.M. *Sosiallaşan iqtisadiyyat*, Bakı: Elm, 2006. 509 s.
2. Горелов А.А. *Экология: Учеб. Пособие для вузов*, М.:Юрайт, 2001. 312 с.
3. *Мировая экономика (под ред. Булатова)*. М.: Экономистъ, 2007. 860 с.
4. *Мировая экономика (под редакцией проф. Ю.А.Щербина)*. М.: ЮНИТИ-Д, 2004. 318 с.
5. Николайкин Н.И. *Экология*. М.:, Дрофа, 2004. 621 с.
6. Мозолевская Е.Г. *Экология, мониторинг и рациональное природопользование*. М.: МГУЛ, 2002. 249 с.
4. Ломакин В.К. *Мировая экономика*. М.: ЮНИТИ, 2007. 410 с.
5. Хасбулатов, Р. И. *Мировая экономика и международные экономические отношения*. М.: Гардарики, 2006. 671 с.
6. *Социально-экономическая география зарубежного мира*, М.: Крон-Пресс, 1998, 592 с.
7. Веснин В.Р., Цыпин И.С. *Мировая экономика*. М.: Проспект, 2009. 248 с.

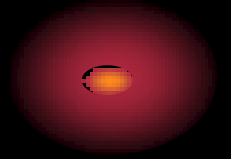

Son

TƏŞƏKKÜR EDİRİK!

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Bakı ş. İstiqlaliyyət 6, ADİU, III
mərtəbə,

Otaq No. 000

Tel: (+99412) 492 – 31 – 21

(+99412) 492 – 62 – 64

E-mail: elshan@mail.az

Veb sayt www.hajizadeh@narod.ru

